

לא. מדוע לא הזכירה התורה את עניין תחיית המתים

ואמנם מענה השאלה השנית, והיא האומרת: למה לא נזכרה תחיית המתים בתורה? המענה עליה מה שאומר לך:

דע שכבר נודע, שזאת התורה בכללה לא נאמין שהיא מפי משה רבינו עליו השלום, ואמנם היא מפי הגבורה. הנה הביאה אותנו השאלה לחקור על אופני החכמה, בהעיר ה' יתעלה אותנו על חיי העולם הבא, ולא ביאר לנו תחיית המתים כלל. והסיבה בזה, שזאת תחיית המתים אמנם תנהג מנהג המופת כמו שבארנו, והאמנת מה שזה דרכו (=נס) לא יהיה (אלא) רק בסיפור הנביא. ובזמן שהוא היו בני אדם כולם מכת הצאב"א, אומרים בקדמות העולם שהם היו מאמינים שהאלוה "רוח הגלגל", כמו שביארנו ב"מורה הנבוכים" (א, סג⁴⁵; א, ע; ג, כט), המכזיבים הגיע הנבואה מאת ה'

הערות - ילמד ענוים דרכו

45 מו"נ א, סג: "יודע אתה כמה מפורסמות היו תורותיהם של הצאביה באותם זמנים, ושהאנשים כולם - למעט אחדים - היו עובדי עבודה זרה, אני מתכוון לאמונה בישויות רוחניות ובאפשרות 'להוריד' את הישיות האלה, ולעשיית הטלסמאות. כל טוען [לידיעת הנסתרות] בזמנים כולם, או שטען שבאו לו עיון וראיות שהורו לו שיש אלוה לעולם כולו, כמו, למשל, אברהם, או שטען שירדה עליו ישות רוחנית של כוכב או מלאך וכיוצא בזה. אך שאדם יטען לנבואה מכיוון שהאל דיבר אליו ושלא אותו - זה לא נשמע מעולם לפני משה רבנו. ואל יטעה אותך מה שנאמר על אודות האבות שנזכר שהאל דיבר אליהם ונגלה אליהם, כי אין אתה מוצא אופן זה של נבואה כדי שהם יזמנו את בני האדם או ידריכו את זולתם, באופן שיאמר אברהם, או יצחק, או יעקב, או מי שקדם להם, לאנשים: 'אמר לי האל: עשו כך' או 'לא תעשו' או 'שלחני אליכם'. זה לא היה מעולם. אלא הפנייה (האלוהית) היתה אליהם (אל האבות) במה שנוגע אליהם בלבד, ולא זולת זה. כוונתי, במה שנוגע לשלמותם, ולהדריכם מה יעשו, ולבשרם מה יארע בעתיד לצאצאיהם, ולא זולת זה. הם היו מזמנים את בני האדם על סמך העיון והלימוד... וכאשר נגלה, יתעלה ויתהדר, למשה רבנו וציווה עליו לזמן את בני האדם ולהביא אליהם את השליחות הזאת, אזי אמר: 'הדבר הראשון שישאלו אותי הוא שאאמת להם שנמצא אלוה לעולם. אחר זאת אטען שהוא שלחני'. כי בני האדם כולם באותם ימים - למעט בודדים - לא היו מודעים למציאות האלוה. קצה גבול עיונם לא הגיע אל מעבר לגלגל, כוחותיו ומעשיו, מכיוון שהם לא חרגו מן המוחש ולא הגיעו לשלמות שכלית. לכן הודיעו אז האל ידיעה, שהוא יביא אליהם, שתאמת בעיניהם את מציאות האלוה". לפי הרמב"ם עובדי עבודה זרה האמינו בקדמות העולם, שאין אלוה אחד, אלא יש כוחות טבע שניתן להוריד ולהשתמש בהם, וודאי שאין אלוה המדבר עם בני אדם ומצווה אותם.

דברי הרמב"ם כאן הם בניגוד מוחלט לתיאור של הרמב"ן בדרשת "תורת ה' תמימה": "ומכאן תראה אכזריות ראש הפילוסופים וקשיו ימחה שמו, שהוא מכחיש כמה דברים שראו רבים וראינו אנחנו אמיתתם ונתפרסמו בעולם. ובאותן הזמנים הקדמונים, כגון ימים של משה רבינו ע"ה, היו נודעים לכל, כי החכמות באותו הדור היו כולן רוחניות, כגון ענייני השדים והמכשפים ומיני הקטרות למלאכת השמים, לפי שמחמת קרבתם לבריאת העולם ולמבול לא היה שום אדם מכחיש בחידוש העולם ולא ממרה באלוה, אלא שהיו מבקשין תועלת מצד עבודת השמש והירח והמזלות ועושיין להם צורות לקבל כוח עליוני. כי אפילו בין הפילוסופים כתוב בספר אטלסמ"ש שמביאים בצורות רוח ודיבור. וכאשר קמו היוונים, והם עם חדש שלא נחלו חכמה, כאשר ביאר בעל ספר הכוזרי, קם האיש הידוע ולא האמין רק במורגש וחיפש חכמות מורגשות והכחיש הרוחניות. ואמר שעניין

מסלול 1: יום א לפרשת צו (ויקרא)

מסלול 2: יום ג לפרשת ויקרא (פקודי)

לבני אדם. וכן תתחייב להם לפי אמונתם הכוזבת המופתים, ויחסו אותם לכישוף ולתחבולה. הלא תראה אותם (=חרטומי מצרים) משתדלים לחלוק על מופת משה רבינו עליו השלום בלהטיהם, "וַיִּשְׁלִיכוּ אִישׁ מִטְּהוֹ" (שמות ז, כב); והלא תראה איך אמרו (עם ישראל) מתמיהים (דברים ה, כא): "הַיּוֹם הַזֶּה רָאִינוּ פִּי יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וְחַיִּי", הורה שהיתה הנבואה אצלם מכת הנמנע⁴⁶. ואיך יספר למי שלא התבארה אצלו הנבואה (= שאינו מאמין כלל שיש נבואה), בדבר שאין ראוי עליו אלא האמנת הנביא (כמו תחיית המתים)? והוא גם כן נמנע אצלם לגמרי לפי אמונתם בקדמות העולם (כי מי שמאמין בקדמות העולם אינו מאמין באפשרות עשיית נסים), כי לולי המופתים לא היתה אצלנו תחיית המתים מכת האפשר!

לב. מטרת הנסים - ביסוס אמונת החידוש

וכאשר רצה ה' יתעלה לתת תורה לבני אדם, לפרסם בהם מצוותו ודתו ואזהרתו על ידי הנביאים בכל העולם, כמו שאמר (שמות ט, טז): "וּלְמַעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ", חידש המופתים הגדולים הכתובים בכל התורה, עד שהתאמתו בהם נבואת הנביאים וחידוש העולם. כי המופת האמיתי - ראיה ברורה על חידוש העולם, כאשר ביארנו ב"מורה הנבוכים"⁴⁷.

הערות - ילמד ענויים דרכו

השדים ומעשה הכשפים - אפס, ואין בעולם פעולה רק לטבעים. ודבר ידוע ומפורסם שאינם כן, ומכל מקום באותו זמן של משה רבינו ע"ה לא היה שום רשע ואפיקורוס כופר באלו". הרמב"ן קובע שכולם האמינו בבורא עולם ובחידוש העולם, אלא שחשבו שניתן להשתמש בעבודה גם לזולתו. אבל לא הכחישו את חידוש העולם, את אפשרות הנסים ואת הנבואה.

46 כן דעת ריה"ל בכוזרי א, פז וראב"ע - עם ישראל הסתפק בנבואה עד מעמד הר סיני. אבל הרמב"ן גם ב"תורת ה' תמימה" וגם בפירושו לשמות יט, ט קובע: "ואיננו נכון, כי זרע אברהם לא יסתפק בנבואה, כי האמינו בה מאבותם". גם התבררה נבואת משה על ידי הנסים. ומעמד הר סיני לא היה אלא כדי שכולם יקבלו את דבר ה' שלא על ידי שליח, וגם שתתברר להם מעלת נבואת משה כך שלא יוכל שום נביא אחריו להכחישו. וביאור הפסוק "היום הזה ראינו" - היינו שעד עתה האמינו שיש נבואה ועכשיו חוו אותה בעצמם.

47 מו"נ ב, כב בביאור שיטת אריסטו וכן שם ב, כה. והטעם כי האלוה ככול בטבעיות שלו עצמו, והעולם וכל חוקיותו מוכרחים כמו המציאות האלוהית. וכן כתב הרמב"ן ב"תורת ה' תמימה": "ונתברר עוד חידוש העולם על ידי משה - בקריעת ים סוף והמן והבאר וענני הכבוד וזולתם ביציאת מצרים, והנבואה - במעמד הר סיני, שאלו הדברים מורים על החידוש. והיאך? כי לדברי המאמין בקדמות אם ירצה האל לקצר כנף הזכוב או להאריך רגל הנמלה אינו יכול, וזה מאמרם והסכמתם ועל כרחם יאמרו כן. ואם כן כל מי שיתחדש לו דבר כנגד התולדה, בין על ידי חרטומים ומכשפים בין על ידי נביא - מיד ידע ויאמין בחידוש". ודבריו "בין על ידי חרטומים" - כוונתם על פי שיטתו שעשו כשפים בכוחות רוחניים ולא בשימוש בחוכמות הטבע, כמו שכתב הרמב"ם. וכן כתב המהר"ל, גבורות השם, תחילת ההקדמה השנייה: "והנה הראשון, אשר לא יאות זוכרו כי אם כדי שתשיב לאפיקורוס, הוא המתפלסף אשר אמר שכל הדברים באו מאיתו בסדר המושכל אצלו על צד החיוב הקדמון, אשר לא סר ולא יסור והכל כמנהגו וסדרו נוהג... אם כן אין שינוי בעולם שהיה יוצא מסדר

מסלול 1: יום א לפרשת צו (ויקרא)
מסלול 2: יום ג לפרשת ויקרא (פקודי)

לג. ה' לא לימדם יסודות אמוניים ניסיים שהיה להם קשה לקבלם

ולא הוציאים מענייני העולם הזה בגמול ובעונש ומהעניין אשר הוא בטבע⁴⁸ (=כלומר לא לימד אותם יסודות אמוניים אלא אלו שהם ע"פ הטבע ושניתן להשיגם בשכל), והוא השאר הנפש או הכרתה, כמו שזכרנו, רצוני לומר "העולם הבא" ו"כרת", ולא נכנס לזולת זה מעניין התחיה. והתמיד העניין כן (לדבר על העניינים הטבעיים ולא להתמיה אותם בעניינים ניסיים) עד שנתחזקו אלו הפינות (בדבר חידוש העולם, נסים ואמיתות הנבואה) והתאמתו

הערות - ילמד ענויים דרכו

המושכל, ולא יאריך כנף הזכוב, שאחר שהעולם נוהג על פי טבעו ומנהגו על ידי החיוב מאיתו, אם כן אם היה בא שינוי לעולם על ידי נפלאות - היה זה שינוי הסדר ואינו נוהג כטבעו... ואם כן לא היה האותות והמופתים - שהם בשינוי טבע ומנהגו של עולם - אפשר כלל, כי הכל צריך להיות נוהג על פי הסדר המחויב מאיתו בלי תוספת ובלי מגרעת ובלי שינוי כלל... "וכן כתב גם העיקרים (א,יב) ורבינו בחיי (הקדמה לבראשית). אולם רח"ק באור ה' (מ"ג, ח"א, א, ה) העלה אפשרות להאמין בקדמות ובכל זאת להעמיד הנסים, אך נראה כי יש הפרש עצום בין הקדמות שהוא מדבר עליה (שהעולם קדמון אך מושפע מהאלוה באופן רצוני) להבנת אריסטו את הקדמות (מוכרחות אלוהית). הפוך לגמרי מדעת הרמב"ן הסובר שלא באה התורה לדבר אלא על עניינים שאינם בטבע. ולכן השארות הנפש לא הזכרה בתורה כי היא דבר טבעי, והזכר הכרת - כי זה נגד טבע נפש האדם שתיכרת. וז"ל בויקרא יח, כט: "נשמת האדם - נר ה' אשר נופחה באפינו מפי עליון ונשמת שדי, כמו שנאמר: 'ויפח באפיו נשמת חיים'. והנה היא בעניינה ולא תמות, ואיננה מורכבת שתיפרד הרכבתה ותהיה לה סיבת הויה והפסד כמורכבים, אבל קיומה ראוי והוא עומד לעד כקיום השכלים הנבדלים, ולכן לא יצטרך הכתוב לומר כי בזכות המצוות יהיה קיומה, אבל יאמר כי בעונש העבירות תתגלע ותטמא ותכרת מן הקיום הראוי, והוא הלשון שתפסה בהן התורה 'כרת' כענף הנכרת מן האילן שממנו יחיה שורשו. והוא מה שאמרו רבותינו (ספרי במדבר קיב): 'מקרב עמה - ועמה שלום', כי הכרת של הנפש החוטאת יורה על קיום שאר הנפשות שלא חטאו, והן עמה שהן בשלום. וכבר פירשנו (שמות ו, וב) כי כל היעודים שבתורה בהבטחות או בהתראות כולם מופתיים מן הנסים הנסתרים, בדבר מופתי תבטיח ותזהיר התורה לעולם, ולכן הזהיר בכאן בכרת שהוא ענין נסי, ולא תבטיח בקיום שהוא ראוי". והיוצא מהרמב"ן גם תשובה לשאלת הרמב"ם מדוע לא הזכירה התורה את תחיית המתים, שהרי לפי הרמב"ן כאן המקום שתחיית המתים מוזכרת, כדבריו שם: "ויש כרת חמור שנכרת גופו ונפשו, והוא הנאמר בו (במדבר טו, לא): 'כי דבר ה' בזה ואת מצוותו הפר, הכרת תכרת הנפש ההיא עוונה בה', ודרשו (שבועות יג, א): 'הכרת - בעולם הזה, תכרת - לעולם הבא', לומר שהוא ימות בנוער וחיייתו בקדשים, שלא תחיה נפשו בתחיית המתים ואין לה חלק לעולם הבא". וכן בגמרא בסנהדרין צ, ב כדברי הרמב"ן: "תניא, אמר רבי אליעזר ברבי יוסי: בדבר זה זייפתי ספרי כותים, שהיו אומרים אין תחיית המתים מן התורה. אמרתי להן: זייפתם תורתכם, ולא העליתם בידכם כלום. שאתם אומרים אין תחיית המתים מן התורה, הרי הוא אומר: 'הכרת תכרת הנפש ההיא עוונה בה', הכרת תכרת - בעולם הזה, עוונה בה - לאימת? לאו לעולם הבא?". וזו הסיבה שהתורה דיברה בהרחבה על היעודים הגשמיים ולא על הישארות הנפש, כי היעודים הגשמיים נעשים כולם בהתערבות ה' בטבע, כי בטבע אין אדם שחוטא ראוי להפסיד במלחמה או שלא ירד לו גשם וכל כיו"ב. עיין רמב"ן ויקרא כו, יא.

מסלול 1: יום א לפרשת צו (ויקרא)

מסלול 2: יום ג לפרשת ויקרא (פקודי)

בהמשך הדורות, ולא נשאר ספק בנבואות הנביאים ובחידוש המופתים. ואחרי כן סיפרו לנו הנביאים מה שהודיעם ה' יתעלה מעניין תחיית המתים והיה קל לקבלו⁴⁹.

לד. דוגמה לכך שהקב"ה מתחשב ביכולת העם לעמוד באתגרים

ואתה תמצא כמו התחבולה הזאת בעצמה עשה ה' יתברך עם ישראל, אמר עליהם (שמות יג, ז): "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלהים פן ינחם העם" (=כלומר כדי שלבסוף יסכימו להיכנס לארץ ולהילחם עליה - הסיט אותם בתחילה משם כי עדיין לא היו מסוגלים להילחם, עד שהתרגלו לכך ואז הביאם לארץ). ואם הורגלו בענייני העולם מפני שחשש עליהם שישוּבו למצרים ויבוטל מהם המכוון בהם, כן חשש עליהם עוד שלא יקבלו זו הדעת, רצוני לומר, התחיה, ותבוטל בו התכלית המכוונת בהם ומהם (כי כשישמעו דבר כזה זר להם - יעזבו הכל), ואיך לא יורגלו גם כן באמונות? והמנהיג והמרגיל להם אחד⁵⁰.

הערות - ילמד עניים דרכו

49 דברי הרמב"ם כאן פלא, שיוצא שעניין תחיית המתים אינו מבואר כלל בתורה ולא נאמר על ידי משה רבנו, אלא הוא אמונה מדברי הנביאים שאחריו. וכבר ביארנו שלפי הרמב"ם האמונה בתחיית המתים היא יסוד אמוני רק מהצד שהכופר בה - כופר באפשרות הנסים ובאמונת הנביא, אך לא התבאר ברמב"ם שבאמת יש משמעות אמונית יסודית לתחיית המתים עצמה.

50 הרמב"ם במו"ג, לב מסביר על פי עיקרון זה (שהקב"ה לא הכביד על ישראל לעשות דברים שאינם מסוגלים לעשותם בשלב ראשון) גם את עניין הקרבנות והמשכן, שלא רצה הקב"ה להעבירם ממה שהיו רגילים בו בבת אחת: "הדרך המפורסמת בעולם כולו, שהסכינו אליה באותם ימים, והפולחן הכללי שגדלנו עמו, לא היה אלא להקריב מיני בעלי-חיים באותם מקדשים שהציבו בהן הצורות, ולהשתחוות להן, ולהקטיר קטורת לפנין - היראים והסגפנים היו באותם ימים דווקא האנשים המתמסרים כליל לשרות אותם מקדשים העשויים לכוכבים, כפי שהסברנו - לא הצריכו חוכמתו יתעלה ועורמת חסדו... שיצווה עלינו לדחות את מיני דרכי פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו בהתאם לטבע האדם אשר לעולם נוח לו במה שהסכיין אליו... לכן השאיר יתעלה את מיני העבודות האלה והעבירן מהיותן לנבארים ולדברים דמיוניים שאין להם מהות אמיתית, להיות לשמו יתעלה, וציוונו לעשותם לו יתעלה... בעורמת חסד אלוהית זאת הושג שנמחה זכר עבודה זרה והתבסס היסוד הגדול האמיתי באמונתנו, והוא מציאות האלוה וייחודו. הנפשות לא נרתעו ולא חרדו מפני ביטול הפולחנים שהיו מורגלים אליהם ושלא הכירו פולחן זולתם.

יודע אני שבהכרח תירתע נפשך בהרהור ראשון מעניין זה. זה יקשה עליך, ובלבדך תשאל אותי ותאמר לי: 'כיצד יבואו ציוויים ואיסורים ומעשים גדולים ומפורטים מאוד, בזמנים קבועים, והם כולם בלתי מְקַנְנִים לעצמם, אלא למען דבר אחר, כאילו זאת תחבולה שחיבל האל לנו, כדי ששיגי את כוונתו הראשונה?... שמע אפוא את תשובתך אשר תסיר מלבך את החולי הזה ויתגלה לך שמה שהעירתי לך אמת: לשון התורה מביאה פרשה הדומה לזאת ממש. והוא שנאמר: 'ולא נחם אלוהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלוהים פן ינחם העם בראתם מלחמה ושבו מצרימה. וַיִּסָּב אלוהים את העם דרך המדבר ים סוף' - כשם שהתעה אותם מדרך המלך, שהיתה מְקַנְנֶת מראש.

מסלול 1: יום א לפרשת צו (ויקרא)
מסלול 2: יום ג לפרשת ויקרא (פקודי)

וידוע שהאנשים שרצה ה' יתברך שתראה התורה בימיהם התיישבו בהם דעות נפסדות מאוד, אמר עליהם בסוף המאמר אחר כל מה שראוהו ממעשה ה' הגדול (דברים כט,ג): "ולא נתן ה' לְכֶם לֵב לְדַעַת", וידע הוא יתברך שאם יאמר להם חידוש תחיית המתים, היה אצלם נמנע, וירחקו ממנו מאוד.

שאלות מנחות:

- ✦ מה ההבדל, לדעת הרמב"ם, בין מעשי החרטומים לבין הנסים שעשה משה?
- ✦ מה ההבדל בין נבואת האבות לנבואת משה (עיין גם מו"נ ב, לט; ב, לז)?
- ✦ לפי מה שכותב הרמב"ם כאן, מה היתה כוונתו בהל' ע"ז א, ג: "עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן". האם מדובר כאן רק על עבודה זרה?
- ✦ האם מהפסוקים ניכר שעם ישראל לא האמין בחידוש העולם או באפשרות הנבואה?
- ✦ האם לאחר מעמד הר סיני והחיים במדבר בנסים יום-יומיים, טרם התאפשר ללמד על הנס העתידי של תחיית המתים? במה נס זה גדול מקריעת ים סוף, נסי מצרים או המן והבאר?
- ✦ האם טענת הרמב"ם שהקב"ה לא סיפר לישראל על תחיית המתים משום שעדיין היה קשה להם לקבל זאת, מאפשר לומר שיש בתורה גם אמונות שהקב"ה לימד את ישראל בשקר? מה ההבדל בין הדברים?

הערות - ילמד ענוים דרכו

אל דרך אחרת - מתוך ציפייה למה שלפי הטבע לא היה ביכולת גופיהם - כדי שתתבצע הכוונה הראשונה, כן הטיל את המצוות שהזכרנו, בגלל ציפייה למה שעל-פי הטבע אין ביכולת נפשתיים לקבלו, כדי שתתממש הכוונה הראשונה - שהיא השגתו יתעלה וזניחת עבודה זרה. כי כשם שאין מטבע האדם שיתחנך על שרות של עבדות בחומר ובלבנים ובמה שדומה להם ואחרי-כן מייד ירחץ את ידיו מלכלוכם ויילחם בבת אחת בילידי הענק, כן אין זה מטבעו שיתחנך על מינים רבים מאוד של פולחן ומעשים שהתרגלו אליהם והנפשות הסכינו אליהם עד שנעשו כמושכל ראשון, ויפסיק אותם בבת-אחת. וכשם שהאל הערים להתעות אותם במדבר עד שיאזרו אומץ - שפך ידוע שהחיים במדבר, כשהגוף פרוע ומלוכלך, מחייבים אומץ-לב, והיפוכם מחייב פחדנות, וגם נולדו אנשים שלא הורגלו לשעבוד והשפלה - וכל זאת היה על-פי ציוויים אלוהיים באמצעות משה רבנו: 'על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, את משמרת ה' שמרו על פי ה' ביד משה', כן בא מכלול זה של מצוות בחדס אלוהי כדי שיישאר עם מין העשייה שהיו מורגלים אליו, כדי שתיכון האמונה אשר היא הכוונה הראשונה".

מסלול 1: יום א לפרשת צו (ויקרא)

מסלול 2: יום ג לפרשת ויקרא (פקודי)